

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMADA MODA TASARIMCISININ ROLÜ'NE YÖNELİK ALANYAZIN İNCELEMESİ*

Doç. Dr. Yüksel ŞAHİN**

Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, (sahin.yukse12@gmail.com)

Arş. Gör. Sanem ODABAŞI

Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, (odabasisanem@gmail.com)

ÖZET

Sürdürülebilirlik kavramı, günümüzde birçok alana etki eden ve oldukça tartışılan bir kavramdır. Sürdürülebilirlik kavramının öneminin anlaşılması için günümüzün çevresel, ekonomik ve sosyolojik sorunlarının birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Artan çevre sorunları, doğal kaynakların karşı karşıya olduğu tehlikeler, diğer olumsuz gelişmeler tüm alanları olduğu gibi moda tasarımı alanını da ilgilendirmektedir. Araştırmalardan elde edilen bulgular tekstil ve moda endüstrisinin çevreyi olumsuz yönde etkileyen endüstrilerden biri olduğu yönündedir. Sürdürülebilir kalkınmanın tartışıldığı eşitlik, çevre bilim ve ekonomi konularının yanı sıra sürdürülebilir kalkınmada moda tasarımcısının rolü de araştırılmaya başlanmıştır. Bu çalışmada eğitim üzerinden geliştirilen önerilerle, sürdürülebilirlik konusunda moda tasarımcısının rolünün ne olacağı ve konuya katkılarının neler olabileceği tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Kalkınma, Ekoloji ve Moda, Geri Dönüşüm, Yukarı Dönüşüm, Sürdürülebilir Moda Tasarımı.

AN INVESTIGATION FROM THE LITERATURE ON THE ROLE OF FASHION DESIGNER FOR THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT

ABSTRACT

Sustainability is a much debated concept that has an impact on several fields today. Realizing the significance of sustainability, it is necessary to indulge in today's environmental, economic and sociological problems. As a result of increasing global environmental problems, endangered natural resources and other negative developments, fashion and textile design fields are also affected. Findings demonstrate that textile and fashion industries are among the sectors that affect the environment negatively. In addition to equality, environmental sciences and economics subjects where sustainability is discussed, research have been initiated on the role of the fashion designer in sustainable development. The present study aims to discuss how the fashion designer should be concerned about sustainability, and the role of the fashion designer within the educational approach.

Keywords: Sustainable Development, Sustainability and Fashion, Recycle, Upcycle, Sustainable Fashion Design

* Bu makale; Anadolu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Endüstriyel Sanatlar Ana Bilim Dalı Moda Tasarımı Programı'nda Doç. Yüksel ŞAHİN'in danışmanlığında yürütülen ve Sanem ODABAŞI tarafından hazırlanarak 02.09.2016 tarihinde sunulmuş olan, "Sürdürülebilir Moda Döngüsünde Moda Tasarımcısının Rolü" adlı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

** Sorumlu Yazar.

1. Giriş

Kawamura modanın sürdürülmesinde, yeniden üretilmesinde ve yayılmasında önemli rol oynayan tasarımcıların modaya kişilik vererek onu nesneleştirdiğini belirtmektedir (2016:95-96). Günümüzde moda tasarımcılarının özgün ve pazara yönelik tasarımlar üzerine odaklandığı gözlemlenmektedir. Estetik kaygının ön planda tutulduğu tasarımın üretim süreci moda döngüsünün diğer bir yönüdür. Yine bu çerçevede moda döngüsünün üretim-tüketim sürecinde çevre ve insan sağlığına verdiği zarar, tasarımcının üzerinde durması gereken konular arasında yer almaktadır. Modaya yön veren tasarımcılar bu hızlı üretim-tüketim ilişkisinin yol açtığı zararlar karşısında bilinç kazanmak durumundadır. Ekosistemlerin, toplulukların ve bireylerin etkileneceği ekolojik, ekonomik ve sosyal unsurların da tasarım oluşturma sürecinde göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Konuyla ilgili çalışmalar ve araştırmalar devam ediyor ve gelişim gösteriyor olsa da, süregelen moda anlayışı sürekli değişen, sezonların kısa ömürlü olduğu, hızlı moda anlayışına sahip olmaktadır. Yaratımdan tüketime ve moda dışı olana kadar geçen zaman birkaç haftadan ibaret olabilmekte, kısa dönemli beğeniler ve eğilimler modayı şekillendirmektedir. Walker'a göre bu durum yavaş bir moda anlayışı ile çelişmekte olup, süreçlerin daha uzun sürelerle yayıldığı, ürünlerin uzun ömürlü ve ekolojik olması üzerine yoğunlaşan bir anlayışa ters düşmektedir (2006:71). Tasarımcıların, toplumsal dünyayı oluşturan insan yapımı ürünler, sistemler ve çevrelerden sorumlu olduğu unutulmamalıdır.

Türkmen, tasarımcıların ürünleri aracılığıyla insanların nasıl yaşaması ve ne tür değerler benimsemesi gerektiği konusunda ortaya bir sav attıklarının farkında olarak tasarlayabilirlerse toplumsal davranış üzerinde tutarlı, olumlu ve kalıcı bir etki yapabileceklerini ve böylece sürdürülebilir bir topluma geçişte önemli bir rol oynayabileceklerini ifade etmektedir (2009:160). Benzer bir anlayış Fuad-Luke'un çalışmalarında da görülebilmektedir. Fuad-Luke'a göre, tasarımcılar çevresel tahribatın yavaşlatılmasında ekonomistlerden, politikacılardan ve iş adamlarından daha fazla bir potansiyele sahiptir. Tasarımcıların gücü onların birer katalizör görevi görmelerinden kaynaklıdır. Onların, yeni bir yeşil ürünü pazara sunduklarında veya doğa dostu bir malzemeyi kullanmaya başladıklarında tüketicilerin, üreticilerin hatta ekonomistlerin dikkatini ve algısını değiştirmeye yönelik güçleri bulunmaktadır (2002:15). 21. yüzyıl modasının artık sürdürülebilirlikle anılmayı amaçladığını savunan Fogg, Fuad-Luke'un önerisine katkı veren bir öngöründe bulunmaktadır. Buna göre 21. Yüzyıl modası etik olarak gelişmiş pazarlama stratejilerine duyulan gereksinimin bilinciyle kıyafet üretme becerisini göstermeyi hedeflemektedir (2014:14). Elbette ki bu yöndeki bir yaklaşım, süregelen tasarım anlayışının da değişmesine yön verecektir.

Belirtilen bu görüşler ve alan yazında var olan konuya dair yapılan diğer araştırmalar, günümüzde tasarımın geldiği noktada bir değişime işaret etmekte, sürdürülebilir bir moda sisteminin inşasında moda tasarımcısının rolünün önemli olduğunun altını çizmektedir. Çalışmada, sürdürülebilir moda döngüsünde moda tasarımcısının rolüne yönelik alanyazın araştırmaları incelenerek bu konuda ön plana çıkan görüşlere yer verilmektedir. Bu çalışma, doğru terminoloji ve bakış açısıyla alana katkı vermeyi amaçlayarak, bu bağlamda moda tasarımcısının sürdürülebilirlik anlayışına yönelik olarak gerçekleştirebileceği eylemleri incelemeyi hedeflemektedir.

2. Yöntem

Bu çalışmanın verilerini sürdürülebilir moda konusu üzerine yapılan yayınlar, sempozyum ve panellerden elde edilen bilgiler oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı, sürdürülebilirlik üzerine yapılan bilimsel ve sanatsal çalışmalara ve bulgulara moda tasarımı alanı üzerinden katkı vermektir. Bu bağlamda yurtiçinde ve yurtdışında yayınlanan konuya ilişkin kaynakların önemli bir kısmı taranmış, çalışmanın ilk verileri elde edilmiştir.

Alan yazın araştırmaları ve çalışmalarının yanı sıra, sempozyum kapsamında gerçekleşen panel sunumlarından elde edilen akademisyen ve araştırmacıların görüşleri ile veriler tamamlanmıştır. Çalışmada elde edilen veriler ve tespitler hermeneutik (yorumsamacı) bir yaklaşım ile incelenmekte ve sürdürülebilir moda döngüsünde moda tasarımcısının rolüne dair kavramsal bir çerçeve çizilmektedir.

Çalışmanın bulgusu, moda tasarımcısının hızlı moda döngüsü ve sürdürülebilirlik kavramı hakkında bilinçlenmesi gerektiği ve bu konularda somut adımlar atılması için moda tasarımı eğitimi veren bölümlerde sürdürülebilirlik konusunun yer almasının uygun olacağıdır.

3. Sürdürülebilir Kalkınma Kavramına Bakış

Sürdürülebilirlik kavramı, her ne kadar yaklaşık son 30 yılı kapsayan bir gündem haline gelmiş olsa da, gerçekte çok daha uzun birikimlerin sonucunda doğmuştur. İnsanın doğaya ve çevreye verdiği tahribattan dolayı bu kavram giderek önem kazanmıştır. 20. yüzyılda yaşanan ekonomik ve sosyal gelişmelerin sonucunda ekosistem zarar görmüş ve alternatif yaklaşımlara gitmek gerektiği anlaşılmıştır. Bu nedenle sürdürülebilirlikle birlikte çevresel kalkınma veya gelişme amaçlanmıştır.

Türkmen'e göre, Sürdürülebilir kalkınmanın temel fikri, 1972-1992 tarihleri arasında gerçekleşen uluslararası konferanslar ve girişimlerle şekillenmiştir. Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı, 1972 yılında Stockholm'de gerçekleşmiştir. Bu konferans küresel alanda sürdürülebilirliğin tartışıldığı ilk uluslararası toplantıdır. Söz konusu konferansta kabul edilen Stockholm Bildirgesi ile çevrenin taşıma kapasitesine dikkat çekilerek, kaynak kullanımında kuşaklar arası hakkaniyeti gözeten, ekonomik ve sosyal gelişmenin çevre ile bağlantısını kuran ve kalkınma ile çevrenin birlikteliğini vurgulayan ilkelerle "sürdürülebilir kalkınma" kavramının temel dayanakları ortaya konulmuştur (2009:13).

Stockholm'deki konferanstan çıkan öneriler geliştirilerek 1980 yılında Dünya Koruma Stratejisi yayınlanmıştır. Bu raporun 1. Bölümünde "kalkınma" konusuna değinilmiş, raporda belirtilen kalkınmanın tanımı yapılmıştır. Böylelikle Sürdürülebilir Kalkınma'nın dünya tarihinde ilk kez bu raporda aşağıdaki gibi yer almıştır:

"Biyosferdeki değişimlerle birlikte insan tarafından gerçekleştirilen uygulamaların, finansal, canlı veya cansız kaynakların insan ihtiyacına yetmesi ve yaşam kalitesini artırmasıdır. Sürdürülebilir bir kalkınma için canlı ve cansız kaynakların temeli ve alternatif eylemlerin kısa ve uzun vadede avantajlarıyla dezavantajları sosyal, ekolojik ve ekonomik etkenlerle birlikte göz önünde bulundurulmalıdır."

Bugünkü haliyle “sürdürülebilirlik” kavramı; Birleşmiş Milletler tarafından kurulan World Commission on Environment and Development (Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu) tarafından komisyonun aldığı kararların toplandığı ve 1987 yılında yayınlanan “Our Common Future” isimli raporda ya da bilinen adıyla 1987 Brundtland Raporu’nda tanımlanmıştır. Buna göre sürdürülebilirlik; “*şu anki gereksinimleri, gelecek kuşakların kendi gereksinimlerini karşılama becerilerini tehlikeye atmaksızın karşılamak*” tır.¹ Raporda, 20. yüzyılın başı ile sonu arasında ne gibi farklılıklar yaşandığına ve yerel ölçekteki insan faaliyetlerinin küresel ölçekte ekosistemlere nasıl etki ettiğine ve sosyo-politik konulara yer verilmektedir.

Brundtland Raporu’nda sürdürülebilir kalkınmaya işaret eden kriterler 3E (Ekoloji, Ekonomi ve Eşitlik) olarak anılmaktadır. Güney Ege Kalkınma Ajansı’nın yayınlamış olduğu Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre başlıklı raporunda “Ekoloji”, “Ekonomi” ve “Eşitlik” konusundaki sorunlara değinilmiştir (2011:7-11). Bunlardan ilk olarak “Ekoloji-Çevre” konusundaki temel sıkıntılar atmosferdeki asitlik ve klor artışı, ozon tabakasının incilmesi, ormanların yok olması, temiz su kaynaklarının azalması, tarım arazilerindeki kayıp, radyasyon, ağır metallerin yarattığı çevresel kirlilik, habitatların yok olması, hayvan türlerindeki azalış ve kimyasal kirleticilerdir. “Ekonomi” kriterinin sorunları, üretime dayalı enerji tüketimi, hava ulaşımı, taşıma bedelleri, aşırı üretim- aşırı tüketim, kirlilik ve sektöre bağlı faaliyetlerdeki artıştır. “Eşitlik”, konusu sürdürülebilirliğin ve sürdürülebilir kalkınmanın hem maddi hem de maddi olmayan unsurlarından biridir. Maddi olmayan boyutu daha çok insanın ruhsal dünyası ile ilgili olup, geleceğe yönelik umut yeşertmeye çalışan bir kavramdır (Kılıç, 2012: 205). Eşitlik kriterlerinin maddi ve maddi olmayan unsurlarının içinde ise yoksulluk, nüfus artışıdaki hız, oy kullanımı, eşitsizlik, kadın haklarının ihlali, sosyo-psikolojik bunalım, yetersiz beslenme, her ülkenin temiz suya ulaşamaması, yaşam süresi, bebek ölümleri gibi sorunlarını görmek mümkündür.

2002 yılında Johannesburg’da Dünya Sürdürülebilirlik Kalkınma Zirvesi (WSSD) düzenlenmiştir. Sürdürülebilir Kalkınma, ilk kez bir zirvenin isminde geçmiştir, bu açıdan bakıldığında tarihsel bir değeri de bulunmaktadır.

2012 yılına gelindiğinde ise, Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı, diğer adıyla “Rio+20” Rio de Jenerio’da gerçekleşmiştir. Konferansın iki ana teması vardır; sürdürülebilir kalkınma doğrultusunda yoksulluğun ortadan kaldırılması için yeşil ekonomi ve sürdürülebilir kalkınma için kurumsal çalışma planıdır. Buna göre Rio+20, yedi alan üzerinde durmuştur. Bunlar düzgün iş koşulları, enerji, sürdürülebilir şehirler, gıda güvenliği ve sürdürülebilir tarım, su kaynakları, okyanuslar, afet hazırlığı olarak karşımıza çıkmaktadır (Legget & Carter, 2012:4).

Belirtilmiş olan bu tanımlar ve açıklamalarla sürdürülebilir kalkınma kavramının oldukça geniş bir alanı kapsadığını ve yukarıda bahsedilen alanlardaki olumsuz gelişmelerin sonucunda alınması gereken önlemlerin ve önerilerin tartışıldığını anlamak mümkündür. Sürdürülebilir kalkınma sadece yeni bir kavram olmayıp aynı zamanda yeni bir anlayışın ve dönüşümün de habercisidir. Birçok farklı alan ve disiplin sürdürülebilirlik konusuna eğilmekte ve bu konuda çalışmalarda bulunmaktadır. Moda tasarımı alanı da üretim-tüketim bileşenleri ve dinamikleri nedeniyle tüm bu çevresel, sosyal ve ekonomik faktörlerin merkezinde yer almaktadır.

1 The World Commission on Environment and Development (1987). Our Common Future. s.39, madde 49

4. Moda ve Sürdürülebilirlik İlişkisi

20. yüzyıl sonu ve 21. yüzyıl başında giysi üretiminde “hayvanlara, insanlara ve çevreye zarar vermeme” anlayışı dile getirilmeye ve bunun olumlu etkileri görülmeye başlanmıştır. Çevreci aktivistlerin 1960 ve 1970’lerde çevreci ve etik bir moda anlayışını benimsemeleri ve buna bağlı yaşanan gelişmeler moda alanında sürdürülebilirliğin temelini atılmasına neden olmuştur (Arnold, 2009:100). Rachel Carson’un 1962 yılında yayınladığı ‘Sessiz Bahar (Silent Spring)’ adlı kitabı, ekosistemlerin tahribatı, kaynak sularının kirlenmesi, doğal kaynakların yok olmaya başlaması gibi konularda uyarıcı etkilere sahip, bu alanda geniş kapsamlı yazılmış ilk kitaplardan biridir. Carson’un kitabında uyardığı konular, endüstrilerin doğurduğu çevresel sorunlara dikkat çekmektedir. Bugün ise tartışılan konular arasında, suyun aşırı kullanımı, fabrika atıklarının doğal suya karışması, kaçak su hatlarının kullanımı, tarımda kimyasal ilaçların kullanımı, doğal kaynak (su, petrol, toprak) tüketimine sebep olan tekstil süreçlerinin varlığı, sentetik ve selülozik liflerin üretimi sırasında ortaya çıkan sera gazları, tüketim öncesi ve sonrası tekstil atıklarının ortaya çıkardığı kirliliğin artması, çöplüklerin kapasitesinin azalması, imalathanelerde ortaya çıkan insan haklarının ihlali; standartların çok altında işçi maaşları, kaçak işçi çalıştırılması, sağlığa zararlı koşulların varlığı, yenilenemeyen doğal kaynakların ve enerji kaynaklarının fazlasıyla ve düşünülmeden kullanılması tekstil ve moda sektörünün doğurduğu sorunlardır (Sherburne, 2009:6).

Jones’un da belirttiği gibi uluslararası bir dil olan moda, sistem olarak küresel bir ticari alandan oluşmaktadır (2009:6). Jones’un bu görüşü uluslararası alanda başarıyı elde etmiş moda markaları üzerinden yorumlandığında haklılık kazanmaktadır. Moda sistemi dâhilinde hammaddeyi tedarik etme, üretimi gerçekleştirme, depolama ve perakende süreçlerinde maliyeti düşük tutma gibi yöntemlere başvurmaktadır. Bu yöndeki gelişme, moda sisteminin küresel bir alana yayılmasına olanak vermiştir. Moda sisteminin küresel düzeyde bir pazar haline gelmiş olmasından ötürü, marka ya da isim onun üretim merkezini ve olduğu yere dair fikir verici olamamaktadır. Küreselleşme ile birlikte markaların üretim-tüketim döngüsü yerel olmaktan çıkmıştır. Bugün Avrupa kıtasında tasarım ofisi bulunan bir marka üretimini Asya’da gerçekleştirip, Amerika’daki herhangi bir mağazasında satış işlemlerini yürütebilmektedir. Bu döngüde yer alan üretim-tüketim zincirindeki fabrikalar, işyeri ve imalathane ile bu döngüye hizmet etmekte olan çeşitli birimlerdeki çevre sorunları ciddi boyutlara varmıştır (Odabaşı, 2016:18). Sadece üretim kısmıyla ilgili olarak 13 milyon insanın giyim sektöründe ve 13,5 milyon insanın da tekstil sektöründe çalıştığı düşünüldüğünde, toplamda 26,5 milyon insanın çalıştığı bir üretim alanından bahsedilebilmektedir (Gardetti & Torres, 2013:1-2).

Giyim sektörü hızlı tüketimin en çok görüldüğü sektörlerdendir. Ne kadar tüketilirse tüketilsin, devam eden bir tatminsizlik söz konusudur. Hızlı tüketimin getirmiş olduğu “kullan-at” düşüncesi yüzünden bugün tüketim çılgınlığı ortaya çıkmış ve bu duruma bağlı olarak da kullanılmayan veya az kullanılmış giysiler yığını bireylerin dolaplarını işgal eder hale gelmiştir. Söz gelimi, sürdürülebilir moda konusunda alan yazına katkıda bulunan Kate Fletcher, vermiş olduğu bir röportajda, giysilerin ne kadar kısa ömürlü kullanıldığına ve bir insanın yılda ortalama 40 kilo giysiyi çöpe attığına değinmiştir². İnsanların bu kadar tüketmesine sebep

2 <http://arsiv.sabah.com.tr/2008/03/23/pz/haber,9F0B59A30BCA4483ABB339D83549566E.html>, Erişim tarihi: 30.06.2016, 17:03.

olan etkenlerden birisi de modanın sürekli yeniyi yaratma çabasıdır (Tunalı, 2004:108-109). Fletcher bu durumu değiştirmek için kültürleri büyüleyici ve çok önemli bir unsur olarak ele alan, el becerilerine dayanan, küresel etik kurallarına uygun, dikkatle ve özenle üretilmiş liflerle akıllı tasarımlar üreterek bilinçli, sürdürülebilir ve güzel ürünler ortaya çıkarmak gerektiğini savunmaktadır (2008:120).

Kültürel bağlamda, giysi bir tür somut ihtiyaç sonucu olarak kullanılır. Ancak hem insan psikolojisinin değişime olan ihtiyacı hem de modanın değişimden besleniyor olması nedeniyle giysiler insanları etki altına almaktadır. Moda, insanların somut olmayan ihtiyaçlarına hitap eder. Bu ihtiyaçlar arasında kimliğimizi vurgulamak, çekici görünmek, anlaşılmaq, katılımcı olmak, yaratmaq, yenilenmek ve özgür irademizi göstermek gibi psikolojik ihtiyaçlar bulunmaktadır. Bu bağlamda tekstil ve moda endüstrilerinin çevre ile olan ilişkilerini “sürdürülebilirlik” kavramı ile incelemek ve alternatif tasarım modellerine değinmek gerekmektedir. Sürdürülebilirlik söz konusu olduğunda, moda döngüsü içerisinde bu ihtiyaçların pozitif etkilerini artırmaya çalışmaq temel araştırmalardan biri olmalıdır. Bu nedenle, moda tasarımcının rolü ve eylemleri önem taşımaktadır. Moda tasarımcıların hızlı ve birçok açıdan yıkıcı bir moda döngüsü yerine, sürdürülebilir ve ekolojik bir moda döngüsünde yer alabileceğı düşünölmektedir (Odabaşı, 2016:23). Moda tasarımının sürdürülebilirlik ile olan ilişkisini anlamak ve moda tasarımcısının rolünün ne olacağına dair önermeler için öncelikle tasarım kavramına, beraberinde tasarım ile sürdürülebilirlik ilişkisine ve son olarak moda tasarımı ile sürdürülebilirlik ilişkisine değinmek gerekmektedir.

5. Tasarım ve Sürdürülebilirlik İlişkisi

“Tasarım ne dünyayı ne de yaşam biçimlerini değiştirebilir. Fakat değişen bir dünyaya biçim verebilir ve davranış biçimlerine yeni şekiller verecek öneriler sunabilir.”

(Manzini, 1994:43)

Sezgin ve Önlü, tasarımın kendisinin insanların gereksinimlerini karşılamayı hedefleyen, işlev, görünüm gibi her yönden yüksek düzeyde yenilik getirici bir olgu olduğunu belirtmektedir (1992: 84). Bu olgu Heskett’e göre, ciddi bir biçimde ele alınıp sorumlulukla kullanıldığında insan çevresi için çok önemli bir güç kaynağı olabilmektedir; bütün ayrıntıları düşünülerek uygulandığında her şeyin daha iyi ve daha güzel biçimlenip oluşabilme imkânı vardır (2013: 9). Sürdürülebilirlikle ilgili konuların tasarıma yansıtılması ise tasarımcının sağduyusuna bağlıdır, ancak dünyanın karşı karşıya kaldığı sorunlar devam ederse, pozitif gelişmede başvurulacak değerlerin uygulanması kaçınılmaz olacaktır (Turhan, 2011:130).

Tasarım; beraberinde getirdiğı inovasyon ve sürdürülebilirliğe yönelik gelişmeler ile değerli bir alan olarak görölmektedir. Tasarımcının sorun çözen yapısı ve tasarım yönetimi birçok akademik ve profesyonel çalışmanın odak noktası olmuştur (Kozlowski vd., 2014:647). Tasarımcıların sorumluluklarına dair yapılan çalışmalar çeşitli kuruluşlar tarafından alınan kararlarla gündeme getirilmiştir. Sözgelimi, 2008 yılında Kyoto Tasarım Deklerasyonu; uluslararası sanat, tasarım ve medya üniversitelerini bir çatı altında toplayan Cumulus Organizasyonu Yönetim Kurulu tarafından imzalanmıştır. Deklerasyon; sürdürülebilirlik, insan odaklı ve yaratıcı olmak için tasarımcının küresel sorumluluk sahibi olduğu prensibini onaylamıştır (Turhan, 2011:127).

Bir başka örnek de Cradle to Cradle'ın yaratıcıları McDonough ve Braungart'ın, 2000 yılında Hannover Dünya Fuarı'nda sundukları ve Hannover Principles adını verdikleri, sürdürülebilir tasarım prensiplerinin yer aldığı rapordur. Fuarın teması insanlık, doğa ve teknoloji olup, McDonough ve Braungart'tan bu kapsamda 1992 yılında hazırlamış oldukları çalışmanın sunulması ve rapor haline getirilmesi istenmiştir. Hannover Principles, dokuz tasarım prensibinden bahsetmektedir (McDonough & Braungart, 2013:9):

1. İnsan hakları ve çevre sağlığının bir arada olması üzerinde durmak.
2. Dayanışmayı sağlamak.
3. Ruh ve madde arasındaki ilişkiye saygı duymak.
4. Tasarımın sonuçlarının sorumluluğunu kabul etmek.
5. Uzun dönem değeri olan sağlıklı objeler yaratmak.
6. İsrافی ortadan kaldırmak.
7. Doğal enerji akışlarına³ itibar etmek.
8. Tasarımın sınırlılıklarını kabul etmek.
9. Bilgiyi paylaşarak sürekli bir gelişimi aramak.

Fuad-Luke ise çalışmasında 21. yüzyılın bilinçli tasarımcısının dürüst, hassas ve merhametli yönlerinin bulunması gerektiğini savunduğu manifestosunda, tasarımcının tasarlayacağı ürünlerin, materyallerin, servislerin sürdürülebilir olması gerektiğine dikkati çekerek eko-çoğulcu bir tasarım anlayışını benimsemektedir (2002:5). Stuart Walker (2006:38), alışlageldik (bugüne kadar süre gelen) tasarım anlayışını ve sürdürülebilir tasarım anlayışını birbirinden ayırarak, sürdürülebilir tasarım anlayışını bütüncül, deneyleyen ve alternatifler sunan bir yaklaşım olarak savunmaktadır. Walker'ın sürdürülebilir tasarımın kendine has özelliklerini ortaya koyduğu bu tanıtımda, sürdürülebilir tasarım sadece bir ürün tasarlamaktan ibaret değildir; kültürün, duyuların ve yeni olanakların tasarlandığı bütüncül bir tasarım anlayışıdır. Moda tasarımcıları da sürdürülebilirliğe yönelik kaygılarla hareket etmeli, tasarım sürecinin etkilerini, istenen sonuçlarla beklenmeyen sonuçları göz önünde bulundurmalıdır.

Sürdürülebilir tasarım stratejilerine yönelik araştırmalar ve akademik çalışmalar başlangıçta endüstriyel tasarıma yönelik olmakla birlikte, geçtiğimiz birkaç seneyi kapsayan süreç içerisinde moda tasarımı alanında da bahsedilen tasarım stratejilerinin benimsendiği ve uygulandığı görülmektedir (Gwilt, 2014:20).

6. Moda Tasarımı ve Sürdürülebilirlik İlişkisi

Loschek, moda tasarımcısının değerler ve anlamlar silsilesi yaratarak, işlevsel bir ürünü, sanatsal bakış açısıyla bir tasarım objesine dönüştürdüğüne değinir. O'na göre tasarımcının keşif, ilham ve ürünü gerçekleştirme süreci öznel bir bakış açısına ve belirli ihtiyaçlar ve arzular üzerine kurulmuştur (2009:174). Moda tasarımcısına dair yapılan bu tanım, çalışmanın en başından beri ifade edilen sürdürülebilirlik konusu bağlamında değerlendirilmelidir. Gwilt'e göre moda tasarımcıları, ürünlerin çevreye verdiği zararları hesap ederek aynı zamanda etik konusuna vurgu yapan tasarımları oluşturabilecek yetenek ve olanaklara sahiptir (2014:10). Bu

3 Güneş enerjisi, rüzgâr enerjisi gibi doğal enerji kaynaklarının kullanılmasıdır.

yöntüyle moda tasarımcısı gerçekleştirdiği faaliyetlerin sorumluluğunu alarak, bu faaliyetlerin etkilerinin neler olabileceğini hesap etmelidir. Ancak böylece sürdürülebilir bir moda sistemi için farklı anlamlar ve değerler silsilesi yaratabilmektedir.

Leerberg'e göre moda tasarımcıları, bugünkü tüketim toplumunun fikir yapısını anlayan, oluşturulan tasarımın etkilerini ve ürünün yaşam döngüsünü sorgulayan, fikirleri deneyen, alternatifleri düşünen ve tasarımdan oluşacak beklentileri farklı materyal denemeleriyle, üretim metotlarıyla ölçebilen, form ve işlevi düşünmekle beraber müşteri bağlılığı ve hissî değerlere önem veren ve tüm bu süreçleri kriterler bütününde değerlendirerek gerekli tutum ve davranışları geliştiren kişiler olmalıdır (2010:308). Bu açıdan bakıldığında tasarımın, günümüzde bir dönüm noktasında olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Çevreye, insana ve sosyo-ekonomik döngüye verilen tahribatla ilişkilendirilerek, tasarım ve tasarımcının rolünün yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Loschek'in belirttiği gibi temel değerlere ve yeteneklere sahip tasarımcılar, geleceğe dair olabilecekleri ve olması gerekenleri görebilecek bir bakış açısı da geliştirebilirler. Bu bakış açısı hem kendi kuşağını hem de gelecek kuşakları tehdit altına atmayan bir dizi sorumluluklar bütününe kapsamaktadır (Odabaşı, 2016:53).

Bu yüzyılın yaygın moda anlayışı, üretimi ve tüketimi hızlandırmak için çok kısa kullanım süreleri olacak şekilde tasarlanmış milyonlarca ürün ve mekân üzerine kurulmuştur; bu konuda çoğu firma da mümkün olduğu kadar hızlı ve ucuz üretim yapma yolunu seçmiştir. Önceki yıllarda birçok firma yılda iki kez koleksiyon yaparken, bugün mağazalarda neredeyse her ay yeni ürünler eskisiyle yer değiştirir olmuştur (Türkmen, 2012: 59). Bu konuya Shedroff (2009:23) bir soru ile yaklaşmaktadır; "tasarımcı problemin mi yoksa çözümün mü bir parçası olacaktır?". Ancak, moda tasarımcıları kendilerini nadiren sorun çözen kişilikler olarak tanımlamakta ve nadiren sürdürülebilirlik için tasarım yapmaktadırlar (Kozlowski vd., 2014:647). Oysa bu tasarımın mantığına aykırı bir tanımlamadır. Tasarım, tanımı gereği sorun çözücü olmalıdır. Bu noktada önemli olan tasarımcının sürdürülebilirliği tehdit eden bütün olumsuz gelişmelerin bir sorun olarak ele almasıdır. Sorun bilinirse çözüme yönelik tasarım bilinci de oluşacaktır. Oregon (2012:1-2) moda tasarımcılarının sürdürülebilirlik eğitimini aldıkları takdirde, kendilerinin sorunun değil çözümün bir parçası olarak göreceklarine değinmekte, gelecek odaklı çalışmalar yapan tasarımcıların ekonomi, ekoloji ve sosyal anlamda endişelerinin öncelikli olacağını ve bu konuları paylaşarak ve anlamlandırarak üniversite eğitimleri süresince kendilerini geliştirebileceklerini savunmaktadır.

7. Uluslararası Antalya Moda ve Tekstil Tasarımı Bienali'nde Belirtilen Görüşler

2012 yılında Türkiye'de gerçekleşen 1. Uluslararası Antalya Moda ve Tekstil Tasarımı Bienali'nin söylemi olan "yeşil tekstil, yavaş moda" ile bienal kapsamında gerçekleşen sempozyumda sunulan bildirilerde sürdürülebilirlik konusunda belirli bir bilinç olduğu gözlemlenmiştir. Araştırmacıların sürdürülebilirlik konusunun farkında olmaları dikkate değer bulunurken, çeşitli yaklaşımların ve önerilerin de var olması, sürdürülebilirlik konusuna olan katkıyı güçlendirmektedir. Şahin ve Dikmen (2015:65) Bienal kapsamında gerçekleşen sempozyumda sunulan yaklaşımlara değinmiştir. Belirtilen görüşlerden, bu çalışmanın konusuna ilişkin şu yorumlar dikkat çekmektedir;

Tasarımcı ürünlerin yaşam için hizmet ettiği bir sistemi benimseyerek tasarımlar

yapmalıdır (Türkmen, 2012:60-61). Tasarımcılar bilinçli tüketici tarafından talep edilen, çevre yükü azaltılmış ürünleri tasarlarken yeni estetik anlayışların gelişimine de katkıda bulunmalıdır. Mevcut durum değerlendirildiğinde teknolojik gelişim, gelecekte tasarımcıları üretici ve tüketici arasında köprü görevi üstlenen, disiplinler arası çalışan bireyler olmaları konusunda zorlayacak gibi görünmektedir. Bu aşamada ise bilim, teknoloji, teknik ve doğa yol gösterici olacaktır (İşmal & Yıldırım, 2012: 12). Yavaş modanın teşvik edilmesi için etik moda konusunda bilinç artırıcı etkinlikler düzenlenmelidir (Akbulut, 2012:39). Eğitim aracılığıyla sürdürülebilirlik bilinci yaygınlaşabilir ve toplumun eğitilmesi gereklidir (Crippen & Mulready, 2012:66-67).

Bu görüşlerle birlikte Türkmen (2009:147), tasarımcıların sürdürülebilir davranışı desteklemek amacıyla ekolojik tasarım felsefeleri dizisini etkili bir biçimde uygulayabilmeleri için biçim ve işleve önem veren geleneksel bakış açısının üzerinde ve ötesinde bir dizi beceriye bilim, sanat, mühendislik, estetik ilkeler, iletişim ve insan etkileşimi konusunda belli bir düzeyde bilgi birikimine ve pratik sorun çözme becerilerine sahip olmaları gerektiğini belirtmiştir. Türkmen'e göre sürdürülebilir bir toplum yaratmakta tasarımcının rolü yalnızca sürdürülebilir bir tasarım yaratmak değil, geniş çaplı sürdürülebilir davranışları özendirecek ürünler, süreçler ve hizmetler kurgulamaktır.

8. X. Moda Konferansı'nda Belirtilen Görüşler

20-21 Nisan 2016 tarihinde Universidad de Navarra'da gerçekleşen X. Moda Konferansı'nın ana teması tasarımı tekrar düşünmek ve anlamak üzerine kurgulanmıştır. Bu tema çerçevesinde ilk gün gerçekleşen, London College of Fashion Dekanı Josè Teunissen, Parsons the New School for Design eğitmenlerinden Tom Handley ve Universidad de Navarra akademisyenlerinden Miguel A. Alonso del Val'ın katıldığı açık oturumda, "Designing the future: future of design studies (Geleceği tasarlamak: Tasarım çalışmalarının geleceği)" konusu ele alınarak, moda tasarımının geleceği ve tasarımcının özellikleri konuşulmuştur⁴. Teunissen, moda ürününün değere ulaşması için geçmişe geri dönmeyi gerekliliğini vurgulamış, sadece ilham almak üzere değil, moda sistemini tamamen kavrayabilmek için tarihten feyz almak gerektiğini vurgulamıştır. Alonso del Val, tasarımın hem hep aynı hem de hiçbir zaman aynı olmaması konusundaki ikilemi ortaya koyarak, tasarım anlayışının hem çok hızla değişmesi hem de yeni bir söylemin gerçekleşmesinin ne kadar zor olduğunu dile getirmiştir. O'na göre, tasarım geçmiş ve gelecek odaklı olarak iki yönde seyretmektedir. Bu noktada dikkat edilmesi gereken önemli unsurun, gelecek olduğunu vurgulayarak, geleceğin bilinmezlerle dolu olduğunu ve insanları şaşırttığını dile getirmiştir. Söz konusu açık oturumda Handley'in sorduğu sorulardan biri de şu olmuştur: "Geçtiğimiz 10 yılda tasarım eğitimi nasıl gerçekleşti? Buna karşın önümüzdeki 10 yılda nasıl gerçekleşecek?"

Alonso del Val, tasarıma yönelik bir toplumda yaşadığımızı belirterek, hayatımızı tasarlama ihtiyacının farklı yönlere kaydığını, tüketicilerin artık daha fazla söz sahibi olduğu bir dünyada tasarımcıların "empati" kavramını benimsemeleri ve ona göre davranmaları gerektiğini vurgulamıştır. Teunissen, tasarım anlayışının uzun bir süre yeni görünümde elde etmek ile ilgili olduğunu şimdi ise sürdürülebilirlik üzerine daha fazla düşünülmesinin şart olduğunu dile getirmiştir. Esas sorunların belirlenmesine ilişkin disiplinler arası bir anlayışın

4 Araş. Gör. Sanem ODABAŞI 20 Nisan 2016 tarihinde gerçekleşen açık oturuma izleyici olarak katılmıştır.

benimsenmesi gerektiği ve buna yönelik işbirliklerin yapılarak konunun temelden ele alınması gerektiğini vurgulamıştır. O'na göre tasarımın önemi gün geçtikçe artmaktadır ve daha bütüncül bir anlayışa doğru gidilmektedir. İyi bir tasarımcının bu nedenlerden dolayı iyi bir eğitim alması şarttır. Handley ise konuya ilişkin şöyle bir yorumda bulunmuştur “Sürdürülebilirlik üzerine düşünmeyen bir moda tasarımcısı düşünemiyorum”.

Etkinlikte ifade edilen bu yorumlar, sürdürülebilirlik konusunun ve tasarımcının rolünün ne kadar önemli olduğuna, yaşadığımız dönemin şartlarının ve özelliklerinin değiştiğine dair önemli bilgiler içermektedir.

9. Moda ve Tekstil Sektöründe Sürdürülebilirlik İçin Öneriler

Ürünler, doğrusal sistemde üretim- tüketim- atık olarak var olmaktadır. Bu yönüyle üretilen tüm tasarımlar, üretildikten sonra kullanım aşamasına, kullanım aşamasından sonra ise ortadan kaldırılmaya ve bir daha kullanılmamaya yönelik bir sisteme sahiptir. Ürünlerin, kullanım sonrasında çöp, atık, fazlalık gibi değerlendirilmelerinden ötürü ikinci bir hayata sahip olması mümkün değildir. Bu durum “beşikten mezara” olarak adlandırılan, kullan-at zihniyetini oluşturmaktadır (Odabaşı, 2016:24). Mimar William McDonough ve kimyager Michael Braungart bu anlayışa karşı çıkarak beşikten beşiğe denilen Cradle to Cradle⁵ anlayışı üzerinde çalışmalar yapmaktadır. McDonough ve Braungart ürünlerin doğrusal değil döngüsel bir harekete sahip olması gerektiğini savunarak, tek ömürlü olmaları yerine, kullanım sonrasında dahi dönüşebilecekleri yeni bir ürüne sahip olmaları gerektiği felsefesini oluşturmuşlardır. Cradle to Cradle anlayışına göre iki döngü⁶ içerisinde ürünler başka bir hayata kavuşabilir. “Biyolojik Döngü”, ürünlerin kullanım sonrasında çevreye zarar vermeden doğaya kompost olarak karışabilmesi anlamına gelmektedir. “Endüstriyel Döngü” ise doğada çözülemeyen ürünlerin geri dönüşüm yoluyla tekrar sisteme kazandırılmasıdır. Bu döngülere göre ürünlerin doğada biyolojik olarak çözülmesini tasarlamak veya endüstri sistemine tekrardan kazandırılmasını sağlamaya çalışmak temel araştırmalardan biri olmaktadır.

Moda alanında, hammadde üretiminden, tasarım, üretim, tüketim ve tüketim sonrası aşamalarda sürdürülebilirlik adına aşağıdaki iyileştirmelere başvurulabilir;

1. Çevre ve insan sağlığını olumsuz yönde etkileyen tarım ilaçlarının, böcek ilaçlarının ve kimyasalların kullanıldığı pamuk üretimi yerine organik pamuk üretmek ve organik pamuktan üretilen tasarımları artırmak,
2. Şirketlerde üretilen ürünlerin tasarım-oluşum sürecinden ürünün yok edilme sürecine kadar tüm çevre etkilerini hesaplamak,
3. Upcycle (yukarı dönüşüm) metoduyla kullanılmış ürünlerin malzemesini ve kalitesini bozmadan başka bir forma dönüştürmek,
4. Endüstriyel yöntemlerle işlenip yeni malzeme olarak kullanılan, Recycling (geri dönüşüm) yoluyla elde edilen ürünlerden yararlanmak,

5 Cradle2Cradle (Cradle to Cradle), beşikten beşiğe olarak adlandırılan, McDonough ve Braungart'ın başlattığı bir üretim-tüketim döngüsü felsefesidir.

6 McDonough, W. & Braungart, M. (2002) Cradle to Cradle: Remaking the Way We Make Things. New York: North Point Press, 104-113 arasında bu konudan bahsedilmektedir.

5. Organik ürünleri tercih ederek küçük ve basit girişimlerle negatif etkileri uzaklaştırmaya yönelik adımların atılması,
6. Etik ticaretin uygulanarak farklı bölgelere ve hatta ülkelere yayılan bir üretim modeliyle, az gelişmiş bölgelerin de kalkınmasını sağlamak ve oradaki yaşam kalitesini artırmak. Pozitif etkiyi artırmak adına ise az gelişmiş bölgelerde istihdam sağlanacak merkezi olmayan üretim modelini benimsemek yapılabilecek iyileştirmelere örnek olabilmektedir.

Ayrıca hızlı moda yerine yavaş moda akımını tercih etmek de seçilecek başka bir yoldur. Yavaş moda ile insanların yaşam koşullarına, farklılıklarına ve sınırlı dünya kaynaklarına saygı duyan bir anlayışı da desteklemek mümkündür. “Slow Fashion (Yavaş Moda)” hareketi, bazı tasarımcılar ve markalar tarafından benimsenmiştir. Daha az tüketimin gerçekleşmesi gerektiği anlayışı, etik ticaretin benimsendiği, sezonların azaldığı, kaliteli ve maliyeti bazı koşullarda yüksek olsa bile ömrü daha uzun ürünlerin üretildiği yavaş moda döngüsü, hızlı moda anlayışının karşıt görüşü olarak belirmektedir. Yavaş tasarımlar, insanın yaşam koşullarına, biyolojik, kültürel çeşitlilik ve sınırlı dünya kaynaklarına saygı duyan bir bakış açısını sunan ve benzersiz, kişilikli ürünleri oluşturmaya yönelik bir tasarım anlayışıdır (Türkmen, 2012: 60). Bununla beraber, yerel üretimi desteklemek ve yerel kaynakları kullanarak taşımacılık sektörünün getirdiği olumsuz çevresel etkileri en alt düzeye indirmek ve ikinci el ürünlerin kullanılmasını teşvik etmek gibi öneriler de sürdürülebilir moda tasarımında başvurulabilecek kılavuzlardır.

10. Sonuç

Moda sisteminin sosyal yapısının ve organizasyonunun kavranması tasarımcıların sistemdeki rolünü ve ne ürettiklerini de kapsamaktadır. Moda sistemine ve tekstil üretim sektörüne bağlı olarak üretilen ürünler ve bunların üretim biçimleri çevremiz için tehlikeli sonuçlar doğurmaya başlamıştır. Üretim süreçlerinde ortaya çıkan çevresel sorunlar, yaşam koşullarımızı tehdit edecek boyuttadır. Sürdürülebilir bir yaşam için alternatif üretim yöntemleri geliştirmek ve çevresel sorunlara çözüm odaklı yaklaşmak moda tasarımcılarının başlıca çabaları olmalıdır.

Geleceğin moda tasarımı algısının şekillenmesinde moda tasarımcısının katkılarının önemli olduğu düşünülmektedir. Moda tasarımcıları, ürünlerin sadece ekolojik özelliklerinin öne çıkarılması üzerinde değil, aynı zamanda refah (esenlik) konusunda da yeni yaklaşımlarda ve çözüm önerilerinde bulunarak sürdürülebilirlik konusuna eğilmelidir. Mevcut durumda, tasarım kendini yeniden tanımlamalı, tasarımcılar yeni roller üstlenmeli ve sürdürülebilir geleceğe doğru gelişen çözümlere kendilerini vermelidirler (Turhan, 2011:129).

Genç moda tasarımcıları için bir koleksiyon yaratmak çok zor bir şey olmamakla birlikte, çoğu zaman ihtiyaçtan fazlasının yığıldığı bir pazara fazladan koleksiyon yapmak anlamına gelebilmektedir. Oysa tasarım becerileri sürdürülebilir bir yaşam için değişime yön vermek üzere kullanılabilir. Sürdürülebilir tasarım için yukarıda bahsedilen önemli başlıklar ve öneriler dikkate alındığında tasarımcıların yeni bir paradigmanın eşiğinde olduğu görülmektedir. Moda tasarımcıları bu yeni paradigma değişiminde sürdürülebilirliğin kriterlerini benimsedikleri takdirde sürdürülebilir bir moda sistemine geçişte katkıda bulunabileceklerdir. Walker,

sürdürülebilirlik söz konusu olduğunda tek bir doğrunun veya tek bir cevabın olmayacağını, zaman ilerledikçe, nesiller çoğaldıkça ve zevkler değiştikçe, yeni yaklaşımlar ve eğilimlerin ortaya çıkarak değişkenlik göstereceğine işaret etmektedir. Bu durumun kötü bir senaryo gibi algılanmamasını, ayakları yere sağlam basan, canlı ve memnun edici sonuçların doğmasına neden olacak değişimler olarak görülmesini belirtmektedir (2006:77). Modanın canlı yapısına ve değişkenliğine olumlu yönde hitap eden yeni ve sürdürülebilir bir anlayışın, modanın kendi estetik anlayışı ile uyum içerisinde olacağı düşünülmektedir. Fakat sürdürülebilir bir moda sistemini savunmak için moda tasarımcılarının öncelikle zihinsel bir farkındalığa ve konuyu özümsemelerine ihtiyaç vardır. Sürdürülebilirliği konu ve kapsam olarak anlamak ve kavramak öncelikle “eğitim” yoluyla gerçekleşebilir. Moda tasarımcılarının zihinsel faaliyetleri ve düşünüş biçimlerinin şekillenmesi, konuya bütüncül yaklaşabilmeleri, farklı olanakların varlığını görebilmeleri için, “eğitim” konusu önem teşkil etmektedir. Böylece Brundtland Raporu’nda sürdürülebilir kalkınmaya işaret eden 3E kriteri (Ekoloji, Ekonomi, Eşitlik) ile birlikte Eğitim kriteri de düşünülmelidir.

Başlangıç olarak moda tasarımı eğitimi veren üniversite bölümlerinin ve kurumların ders müfredatlarında bir pilot uygulama ile sürdürülebilirlik eğitiminin yer alması düşünülebilir. Çünkü sürdürülebilirliğin anlaşılması ve bazı sonuçlar elde edilmesi kuramsal bilginin çeşitli araştırmalar ve uygulamalarla deneyimlenmesi ile mümkün olabilecektir. Moda tasarımı eğitimi alan öğrencilerin sürdürülebilirlik konusunda eğitim almaları, onların tasarım bilgisi ve görgüsüne katkıda bulunacak ve tasarım birikimlerini olgunlaştıracaktır.

Kaynakça

- Aksu, C. (2011). *Sürdürülebilir kalkınma ve çevre*. Denizli: Güney Ege Kalkınma Ajansı.
- Arnold, R. (2009). *Fashion: A very short introduction*. New York: Oxford University Press.
- Crippen, K. & Mulready, P. (2012). Multi-media sustainability modules- New pedagogical methodology for international experiential learning. *Akdeniz Sanat Dergisi*, 5 (8), 62-68.
- Fletcher, K. (2008). *Sustainable fashion and textiles- design journeys*. London: Earthscan.
- Fogg, M. (2014). *Modanın tüm öyküsü*, (Çev. Emre Gözgülü). İstanbul: Hayalperest Yayınevi.
- Fuad-Luke, A. (2002). *The eco-design handbook*. Londra: Thames& Hudson.
- Gardetti M. A. V& Torres A. L. (2013). Introduction. İçinde M. A. Gardetti ve A. L. Torres (eds), *Sustainability in fashion and textiles: values, design, production and consumption* (ss. 1-18). Sheffield: Greenleaf Publishing.
- Gwilt, A. (2014). *A practical guide to sustainable fashion*. UK: A&C Black.
- Heskett, J. (2013). *Tasarım*. (Çev. E. Uzun). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- İşmal, Ö. E. & Yıldırım, L. (2012). Tekstil tasarımında çevre dostu yaklaşımlar. *Akdeniz Sanat Dergisi*, 5 (8), 9-13.
- Jenkyn Jones, S. (2009). *Moda tasarımı*. (Çev. H. Kılıç). İstanbul: Güncel Yayıncılık.
- Kawamura, Y. (2016). *Moda-loji*. (Çev. Ş. Özüdoğru). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kılıç, S. (2012). Sürdürülebilir kalkınma anlayışının ekonomik boyutuna ekolojik bir yaklaşım. *İ.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (47), 201-226.

- Kozłowski, A., Bardecki, M. & Searcy C. (2014). Sustainable fashion: A re-conceptualization of the role of fashion design. *19th DMI: Academic Design Management Conference*, Boston: Design Management Institute, 644-661.
- Leerberg, M., Riisberg V. & Boutrup J. (2010). Design responsibility and sustainable design as reflective practice: an educational challenge. *Sustainable Development*, (18), 306-317.
- Leggett, J. A. & Carter, N. T. (2012). *Rio+20: The united nations conference on sustainable development*. Rio de Jenario: Congressional Research Service.
- Loschek, I. (2009). *When clothes become fashion: Design and innovation systems*. Berlin: Berg.
- McDonough, W. & Braungart, M. (2002). *Cradle to cradle: Remaking the way we make things*. New York: North Point Press.
- McDonough, W. & Braungart, M. (2013). *The Upcycle: Beyond sustainability-designing for abundance*. New York: North Point Press.
- Manzini, E. (1994). Design, Environment and social quality: From existenzminimum to quality maximum. *Design Issues*, 10 (1), 37-43.
- Obregon, C. (2012). Sustainable fashion education: From trend to paradigm? *Santiago: Cumulus Report*.
- Odabaşı, S. (2016). *Sürdürülebilir moda döngüsünde moda tasarımcısının rolü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Shedroff, N. (2009). *Design is the problem: The future of design must be sustainable*. New York: Rosenfeld Media.
- Sherburne, A. (2009). Sustainable textile design, *sustainable textiles: Life cycle and environmental impact: Principles, advances and applications*. Richard Blackburn (ed), Cambridge: Woodhead Publishing, 3-32.
- Şahin Y. & Dikmen, E. (2015). *Green textiles and slow fashion- a review of factors*. International Textiles&Costume Congress-ITCC 2015, Kasım, İstanbul/Türkiye, 63-65.
- Tekin Akbulut, A. S. (2012). Türkiye’de etik moda üzerine bir araştırma. *Akdeniz Sanat Dergisi*, 5 (8), 39-43.
- Tunalı, İ. (2009). *Tasarım felsefesi*. İstanbul: Yem Yayın.
- Turhan, S. (2011). Sürdürülebilir kalkınmada endüstriyel tasarımcının rolü. *Sanat ve Tasarım*, 1 (7), 125-139.
- Türkmen, N. (2009). *Tekstil ve moda tasarımı açısından sürdürülebilirlik ve dönüşüm* (Yayımlanmamış Sanatta Yeterlilik Tezi). İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türkmen, N. (2012). Sürdürülebilir bir tekstil endüstrisi için “yavaşlık” ve alternatif üretim modelleri. *Akdeniz Sanat Dergisi*, 5 (8), 59-61.
- United Nations (1987). *Our common future, The world commission on environment and development report*. Erişim tarihi: 09.08.2016, 11:10, <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>
- Walker, S. (2006). *Sustainable by design*. UK: Earthscan.

